Citation:

Mitrenga, B. (2021). Dawne polskie intensyfikatory wywodzące się od staroczeskiego *přieliš*. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article 2364. <https://doi.org/10.11649/sfps.2364>

Barbara Mitrenga
(Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Dawne polskie intensyfikatory wywodzące się od staroczeskiego *přieliš*

Artykuł ten wpisuje się w nurt badań historyków języka polskiego poświęconych słownictwu, które określić można jako „zaginione”, „zagasłe” lub „zapomniane”. Można w nim wskazać wiele różnorodnych prac podejmujących tematykę zanikania wyrazów w historii polszczyzny, wśród nich m.in. artykuły Krystyny Kleszczowej będące refleksją nad procesem gaśnięcia słów (Kleszczowa, 2012a, 2012b), opracowanie Mirosławy Białoskórskiej dotyczące zanikania wyrazów o proveniencji prasłowiańskiej (Białoskórska, 1997), publikację Kwiryny Handke, w której autorka wskazuje czasowe cezury i omawia etapy życia wyrazu (Handke, 1997), książkę o „odchodzącym słownictwie” (Handke i in., 1996), prace leksykograficzne rejestrujące dawne polskie słownictwo (MSZP¹, SZWF) czy artykuły poświęcone nieistniejącym już w polszczyźnie lub zanikającym wyrazom czy związkom frazeologicznym (np. Jawór, 2011; Szloser, 1979). Pisząc o dawnych polskich intensyfikatorach będących odpowiednikami staroczeskiego

¹ Rozwinięcie skrótów źródłowych znajduje się w sekcji *Wykaz słowników wraz ze skrótami*.

přieliš, warto wspomnieć o opracowaniu Ewy Siatkowskiej na temat zanikania wyrazów w języku polskim i czeskim (Siatkowska, 1972) oraz artykule podejmującym zagadnienie wpływów czeskich w procesie kształtowania się polskich wykładników intensyfikacji (Mitrenga, 2019).

W rozważaniach na temat gasnących słów Krystyna Kleszczowa dokonała podziału zbioru zanikłych leksemów na dwie grupy: do pierwszej zaliczyła „te leksemy, które zanikły, gdyż zmieniająca się rzeczywistość pozajęzykowa nie daje podstaw do wewnętrznej intelektualnej kontemplacji (– IUR)²”, natomiast do drugiej grupy – „leksemy, które zanikły, mimo iż nosiciele danego języka nadal dokonują aktu intelektualnego ujęcia zjawiska (+ IUR), aktu, który byłby zarazem przyczyną i siłą sprawczą” (Kleszczowa, 2012a, s. 241). Badaczka ocenia, że „o wiele ciekawsza wydaje się klasa leksemów, dla których IUR jest możliwe, a mimo to uległy redukcji” (Kleszczowa, 2012a, s. 241). To właśnie do tej grupy wyrazów zaliczyć można nieobecne we współczesnej polszczyźnie jednostki *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlish* oraz *przylish*, notowane w zabytkach polskiego piśmiennictwa z XV i XVI w., m.in. w *Biblii królowej Zofii*, *Żywocie Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca, *O ziołach i o mocy ich* Stefana Falimirza, *Biblii Jana Leopolda*, *Dworzanie polskim* Łukasza Górnickiego czy *Herbarzu* Marcina Siennika, a także poświadczane w słownikach języka polskiego od staropolszczyzny do pierwszego ćwierćwiecza XX w.

W węższym kontekście niniejsze opracowanie wpisuje się w krąg rozważań poświęconych historii i przeobrażeniom polskich intensyfikatorów leksykalnych (Bałabaniak, 2014; Bałabaniak & Mitrenga, 2015; Kleszczowa, 2007) czy dociekaniom na temat ich pochodzenia, motywacji czy łączliwości, również w aspekcie porównawczym (Dziwirek, 2020; Jakubowicz, 2014; Mitrenga, 2014, 2019). Ze względu na ograniczenia formalne artykułu nie sposób zreferować stanu dotychczasowych badań nad zagadnieniem intensyfikacji w aspekcie historycznym, warto jednak zasygnalizować, że w wymienionych pracach przedmiotem naukowej refleksji uczyniono m.in. *bardzo*, *dalece*, *okrutnie*, *strasznie*, *wysoce*, a także zapomniane *na porządek*, *przednie* czy *wielmi*.

Artykuł to historycznojęzykowe studium poświęcone polskim ekwiwalentom staroczeskiego *přieliš*³. Jego celem jest szczegółowa charakterystyka wyrazów

² K. Kleszczowa używa skrótu IUR zamiast terminu „intelektualne ujęcie rzeczy” (Kleszczowa, 2012a, s. 240).

³ Odpowiedniki staroczeskiego *přieliš* w języku polskim przedstawione są jako odrębne hasła (poza *bezlisz*/*brzezlisz*, które uznane zostały za warianty fonetyczne jednego hasła),

bezlisz, brzezlisz, przelisz, przezlisz oraz *przylish*: ustalenie czasu i sposobu adaptacji czeskiej pożyczki w języku polskim, opis budowy słowotwórczej wymienionych form, przedstawienie ich frekwencji w zabytkach polskiego piśmiennictwa, analiza znaczenia na podstawie źródeł słownikowych, nieleksykograficznych oraz porównania wersetów równoległych zaczerpniętych z wybranych polskich i staroczeskich przekładów *Biblii*. Szczególnie ważne wydaje się sięgnięcie do wybranych źródeł tekstowych w celu weryfikacji, w jaki sposób notowane są analizowane wyrazy: jako tekst główny czy glosa? Wskazane zostaną również moment i potencjalne przyczyny ich wycofania się z polszczyzny.

Geneza i budowa słowotwórcza *bezlisz, brzezlisz, przelisz, przezlisz* oraz *przylish*

O genezie *przelisz* w języku polskim pisze Janusz Siatkowski w słowniku *Bohemizmy w języku polskim* (SB)⁴, że „[n]ie można [...] całkowicie odrzucić możliwości rodzimego pochodzenia tego przysłowka w języku polskim” (SB, s. 279), jednak „[c]harakter zabytków, w których się on pojawia w XV–XVI w., wyraźnie jednak przemawia za prawdopodobieństwem wpływu czeskiego” (SB, s. 279). Dla dalszych rozważań istotną sprawą jest ustalenie, kiedy i w jaki sposób czeska pożyczka została zaadaptowana w języku polskim. Pomocna w rozstrzygnięciu tych kwestii będzie obserwacja budowy słowotwórczej poszczególnych form oraz próba uściślenia, w jakim czasie dana forma występowała w zabytkach piśmiennictwa minionych wieków.

sklasyfikowane jako operatory metapredykatywne o treści ‘zbyt, zbytnio, nadto’ (*bezlisz/brzezlisz* i *przelisz*), ‘zbyt, zbytnio, nadto, za bardzo’ (*przezlisz*) oraz ‘zbyt, zbytnio, nadto, nazbyt, za bardzo’ (*przylish*), a także jako intensyfikatory o znaczeniu zbliżonym do ‘bardzo’ (zob. SZWF: *bezlisz/brzezlisz*, s. 46; *przelisz*, s. 122; *przezlisz*, s. 123, *przylish*, ss. 123–124). W słowniku tym znajdują się również przykładowe użycia wymienionych jednostek wyekscerpowane ze słowników języka polskiego. W niniejszym opracowaniu informacje zawarte w SZWF i w artykule *Wpływy czeskie w kształtowaniu się polskich wykładników intensyfikacji* (Mitrenga, 2019, ss. 115–118) zostały szczegółowo udokumentowane i poszerzone o komentarz historycznojęzykowy i porównawczy (polsko-czeski).

⁴ Informacja o czeskiej proveniencji form *bezlisz, brzezlisz, przelisz, przezlisz* i *przylish* oraz odwołanie się do ustaleń J. Siatkowskiego na temat ich pochodzenia i budowy słowotwórczej pojawiają się również w SZWF.

Analizowane wyrazy pod względem słotwórczym to formacje o częściowo lub całkowicie zatartej budowie. O ile w wyrazach *bezlisz*, *przelisz* i *przylish* wskazać można znane od staropolszczyzny prefiksy *bez-*, *prze-* oraz *przy-*, o tyle w pozostałych formach (*przezlish* i *brzezlish*) prefiksy *przez-* oraz *brzez-* wymagają objaśnienia, gdyż są nieznane współczesnemu użytkownikowi języka polskiego. Na uwagę zasługuje również drugi człon wymienionych złożeń, tj. *-lish*, według Siatkowskiego wywodzący się od przymiotnika *lich* ‘zbyteczny’, ‘nieparzysty’ (SB, s. 278)⁵. Pod względem morfologicznym *lich* to przykład odmiany prostej przymiotnika, wywodzącego się od prasłowiańskiego przymiotnika **lichъ* odnotowanego w SBor w znaczeniach ‘stanowiący resztę, pozostały, zbyteczny, bezużyteczny’ > ‘niewiele wart, marny, nędzny’, ‘nieparzysty’ (SBor, s. 287). Przymiotnika *lich* nie odnotowują dawne słowniki języka polskiego⁶. Na pewno istniał on jednak w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, co potwierdza Leszek Moszyński we *Wstępie do filologii słowiańskiej*, definiując *lichъ* jako ‘nadmierny, zły’ (Moszyński, 2006, s. 399). Nadto w SBr na temat znaczenia *lich*, i wyrazów pochodnych od niego słotwórczo, czytamy:

I w cerk. *lich* ‘co ponadto’, ‘co zbywa’ (choć i tu już znaczenie: ‘zły’). *Liszyć się* znaczy ‘zbywać’, *liszny* (albo *liszni*) ‘zbyteczny, zbędny’, dalej *liszyć się*, ‘stronić’ [...]; *przezlish* ‘nadto’, wszystko u nas rzadsze, najczęstsze na Rusi [...] (SBr, s. 298).

Warto dodać, że również w *Etymologickém slovníku jazyka českého* Václava Machka⁷ znajduje się informacja, że czeskie *přieliš* to „Složené adverbium starobylého typu”, wywodzące się z formy *per-lich-ъ* (Machek, 2010). A zatem w budowie słotwórczej staroczeskiego *přieliš* oraz jego polskich ekwiwalentów (*bezlisz*, *brzezlish*, *przelisz*, *przezlish* oraz *przylish*) można wskazać dwuczłonową budowę: przedrostek – odpowiednik prasłowiańskiego **per-* oraz rdzeń *-lish* wywodzący się od przymiotnika *lich* (odmiana prosta przymiotnika), *lichy* (odmiana złożona przymiotnika). Na gruncie języka polskiego zwraca uwagę wielość odpowiedników **per-*, mianowicie: *bez-*, *brzez-*, *prze-*, *przez-* i *przy-*⁸.

⁵ Znaczenie to odnotowano również w SZWF. J. Siatkowski podaje, że zarówno przymiotnik *lich*, jak i jego derywaty, są licznie poświadczone w Słowiańszczyźnie (SB, s. 278).

⁶ Warto zaznaczyć, że brak formy *lich* w słownikach języka polskiego nie jest jednoznaczny z tym, że wyraz ten na pewno nie istniał w polszczyźnie minionych wieków.

⁷ Pełną definicję ze słownika Václava Machka przywołano w artykule (Mitrenga, 2019, s. 115).

⁸ W tym kontekście ważne są ustalenia na temat historii przyimków *bez* i *przez* (Urbańczyk, 1946) oraz staropolskiego przyimka *prze* (Kleszczowa, 1996, ss. 380–381).

Odpowiedniki staroczeskiego *přieliš* w polszczyźnie

W tej części artykułu przedstawiona zostanie frekwencja *bezlisz*, *brzelisz*, *przelisz*, *przezlish* oraz *przylish* w polszczyźnie do końca XVI w. na podstawie Sstp oraz SXVI. Ekscerpcji poddano również zabytki polskiego piśmiennictwa udostępnione w *Korpusie tekstów staropolskich do roku 1500* (Korpus tekstów, b.d.) oraz indeks haseł do *Słownika polszczyzny XVI wieku* (*Indeks haseł*, b.d.). Kolejnym krokiem analizy będzie sprawdzenie wybranych poświadczeń w tekstach źródłowych. O odwołanie się do tekstów, a nie tylko do słowników, w badaniach historycznojęzykowych upominają się Tomasz Mika i Agnieszka Słoboda (Mika & Słoboda, 2015) – między innymi ze względu na „wielowarstwowość genetyczną” najdawniejszych tekstów. Sięgnięcie do źródła pozwala zauważyć wszelkie glosy, uzupełnienia i poprawki nanoszone w tekście. W przypadku polskich odpowiedników staroczeskiego *přieliš* cenne jest pokazanie, czy pojawiają się one w tekście czy są glosą oraz czy w tekstach źródłowych znajdują się jakieś dopiski mówiące o ich znaczeniu lub funkcji w zdaniu.

W Sstp odnotowano 7 poświadczeń analizowanych form: *bezlisz* (BZ Ex 12, 38), *brzelisz* (MPKJ V 82), *przelisz* (BZ Ex 9, 35; MPKJ V 82) i *przezlish* (BZ I Reg 14, 31; BZ Jer 14, 7; BZ Jer, 14, 17). Informację tę należy traktować orientacyjnie, ponieważ ze względu na szczątkowość zachowanych tekstów staropolskich nie jest możliwe jednoznaczne orzekanie o frekwencji lub popularności danych form w najdawniejszej fazie rozwojowej języka polskiego. Większość staropolskich egzemplifikacji pochodzi z *Biblii królowej Zofii*: po pierwsze dlatego, że jest to „najobszerniejszy zabytek średniowiecznej polszczyzny” (Wydra & Rzepka, 2004, s. 60), po drugie – że jest to tekst przesycony bohemizmami (Wanicowa, 2010, ss. 13 i nast.; Wydra & Rzepka, 2004, s. 60). W zabytku tym poświadczone zostały trzy formy *bezlisz*, *przelisz* i *przezlish*. W tabeli 1 przytoczono fragmenty z *Biblii królowej Zofii żony Jagiełły z Kodexu Szarospatackiego* wydanej przez Antoniego Małeckiego we Lwowie w 1871 r. (wersja transliterowana) oraz z *Biblii królowej Zofii* udostępnionej w *Bibliotece zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* (wersja transkrybowana)⁹.

⁹ Zob. Twardzik, 2006.

Tabela 1. Zestawienie wersetów równoległych z *przezlisz* w dwóch wydaniach *Biblii królowej Zofii*

Lokalizacja	<i>Biblia królowej Zofii żony Jagiełły z Kodexu Szaroszpatrickiego</i> ^{a)}	<i>Biblia królowej Zofii na podstawie opracowania w Bibliotece zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego</i>
	Transliteracja	Transkrypcja
BZ Ex 9, 35	y zatwirdzy szyć szercze gego a slug gego przezlysz ^{b)} . Any chczyl puszczycz synow Izrahelskich, yakosz przykazal bil bog przez rōcze Moysesowi.	i zatwirdzi się serce jego a slug jego przezlisz ani chcił puścić synow izrahelskich, jakoż przykażał był Bog przez ręce Mojseszowy.
BZ Ex 12, 38	A lud smyeszani z nymy wiszedl přes czysła. gich owycz y drobow y dobitka rozmagitego plodu wyelye bezlysz .	a lud smieszany z nimi wyszedł přes czysła, jich owiec i drobow, i dobytko rozmajitego płodu wiele bezelisz .
BZ I Reg 14, 31	A przetosz byly (<i>bili</i>) tego dnya Fylystini od Machmas* asz do Haylon. Y ostal bil lyud przelys (?) barzo ^{c)}	A przetoż bili tego dnia Filistyny od Machmas aż do Hailon. I ustał był lud przelisz barzo.
BZ Jer 14, 7	Brak ^{d)}	Odpowiedzali nam złości nasze: Panie, uczyni prze twe jmię, bo wielkie są *przelisz ^{e)} odwracania nasza, tobiesmy zgrzeszyli.
BZ Jer, 14, 17	Brak ^{d)}	I poniesiesz k nim słowo to: Wywiedźcie oczy moje *słyż przez noc i przez dzień a nie milczta, bo skruszeniem wielkim starta jest panna, dziewczka luda mego raną przelisz złą.

Źródło: Opracowanie własne.

- a) (*Biblia królowej Zofii żony Jagiełły z Kodexu Szaroszpatrickiego*, 1871).
b) Wszystkie zaznaczenia w cytowanych fragmentach – B. M.
c) W przypisie zawarta jest informacja: „Defatigatus est populus”.
d) Fragmenty z *Księgi Jeremiasza* zostały odnalezione na pojedynczych kartach po drugiej wojnie światowej, dlatego nie ma ich w wydaniu Małeckiego.
e) Dodany komentarz: „*przelisz*: dod. jak w Y: *przieliš*”. W objaśnieniu skrótów czytamy, że oznaczenie „Y” odnosi się do *Starego Testamentu Dobrowskiego*.

Materiał zgromadzony w tabeli 1 pokazuje, w jakich staropolskich kontekstach pojawiały się w tekście interesujące nas wyrazy. Przykłady potwierdzają ich łączliwość z czasownikiem (*zatwirdzi się serce [...] przezlisz*), przymiotnikiem (*przelisz złą, wielkie są przelisz*), liczebnikiem nieokreślonym (*wiele bezlisz*). Wątpliwość budzi cytat: *Y ostal bil lyud przelys (?) barzo* z wydania Małeckiego / *Yvstal bil lyvd przelys barzo* z *Biblioteki zabytków polskiego piśmiennictwa*

średniowiecznego. Pomijając różnicę w formie czasownika *ostał / ustał*, na uwagę zasługuje połączenie „**przelys barzo**”. W tym zdaniu Małecki opatrzył wyraz *przelys* znakiem zapytania, a w dołączonym do *Biblii królowej Zofii żony Jagiełły z Kodexu Szarospatackiego* „Spisie słów w tej księdze użytych, których teraz albo wcale nie używamy, albo w innem znaczeniu” definiuje *przelisz* jako ‘bardzo’, wskazując na czeskie *přilisz* i odpowiedniki: *bezlisz* i *przezlish* (*Biblia królowej Zofii żony Jagiełły z Kodexu Szarospatackiego*, 1871, s. 344). Sposób notacji *przelisz*, *bezlisz* i *przezlish* w wydaniu *Biblii królowej Zofii...* z 1871 r. (druk rozstrzelony, znak zapytania, odwołanie do spisu słów) można uznać za potwierdzenie, że Małecki w drugiej połowie XIX w. postrzegał te wyrazy jako bohemizmy, w tamtych czasach prawdopodobnie już nieużywane.

W SXVI liczba poświadczeń interesujących nas wyrazów wynosi 18. Dominującą formą jest *przezlish* (14 poświadczeń). Uwzględniając zawarte w SXVI przykłady spoza kanonu tekstów będących podstawą dla poddanego ekscerpacji słownika oraz przytoczone za słownikiem Lindego, liczba poświadczeń wzrasta o kolejne 15 użyć. W tej grupie przykładów również najliczniejsza jest forma *przezlish* (11 poświadczeń). Biorąc pod uwagę wszystkie 33 przykłady, warto zauważyć, że są one rozproszone w 15 różnych zabytkach, a w czterech z nich (FalZioł, Leop, SienLek i ErazmJęzyk) użyto wymienionych form więcej niż dwa razy. Najwięcej przykładów pochodzi z *Biblii Jana Leopolda* z 1561 r. (9 poświadczeń) oraz dzieła Stefana Falimirza *O ziołach...* z 1534 r. (5 poświadczeń). Anonimowy przekład dzieła *Księgi, które zowią Język Erazma* z Rotterdamu z 1542 r. oraz zabytek *Lekarstwa doświadczone* autorstwa Marcina Siennika z 1564 r. zawierają po trzy interesujące nas przykłady. W pozostałych 11 tekstach źródłowych analizowane wyrazy odnotowane zostały najwyżej dwukrotnie.

Obecność 9 poświadczeń *przezlish* w *Biblii Leopolda* z jednej strony nie zaskakuje, wszak tłumaczenie to powstało w czasie silnego oddziaływania czeszczyzny na język polski, gdyż do 1561 r., tj. do momentu jej wydania, w Czechach powstało siedem edycji *Biblii* (Kwilecka, 1990, s. 75). Z drugiej strony przykłady *przezlish* w tym zabytku przeczą opinii wyrażonej przed laty przez A. Brücknera: „Pomijam setki złożzeń z *bez*, względnie *przez*; do rzadszych należy *bezlisz*, *przezlish* i *przelisz* (całkiem czesk.) w biblji, co Leopolda przez *barzo* zastąpił” (SBr, s. 23). Mamy zatem w *Biblii Leopolda* kilka poświadczeń *przezlish*, gdyż większość z nich – zgodnie z opinią Brücknera – zostało zastąpionych przez *barzo*. Opinia ta zostanie zweryfikowana w kolejnej części artykułu.

Znaczenie i status w polszczyźnie polskich odpowiedników staroczeskiego *přieliš*

Ustalenie znaczenia i statusu w polszczyźnie wyrazów *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* i *przylisz* nie jest sprawą oczywistą. Wyrazy te nie są obecnie znane, dlatego w podjęciu próby odtworzenia ich znaczenia nie jest możliwe odwołanie się do współczesnej kompetencji językowej. W przypadku analizowanych form również dane zaczerpnięte ze źródeł leksykograficznych nie są jednoznaczne. Słowniki rejestrujące dawną polszczyznę – zarówno naukowe, jak i historyczne – nie tylko w różny sposób je notują (jako odrębne jednostki bądź warianty tej samej jednostki), ale również podają odmienne definicje. W hasłach słownikowych często wyrazy te nie są w ogóle definiowane. W takim przypadku zastosowane są odsyłacze do innego hasła.

Tabela 2. *Bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* i *przylisz* w wybranych źródłach leksykograficznych

Źródło	<i>Bezlisz</i>	<i>Brzezlisz</i>	<i>Przelisz</i>	<i>Przezlisz</i>	<i>Przylisz</i>
Sstp	'bardzo, zbyt' Cf <i>brzezlisz</i> , <i>przelisz</i> , <i>przezlisz</i>	'bardzo, zbyt' Cf <i>przezlisz</i> , <i>przelisz</i>	'zbyt, bardzo' bohemizm Cf <i>przezlisz</i>	'zbyt, za bardzo' bohemizm Cf <i>przelisz</i> , <i>brzezlisz</i>	Brak
SXVI	'zbyt, zbytnio, nazbyt, za bardzo' Cf <i>przezlisz</i>	Hasło słownikowe z adnotacją: <i>Sł stp</i> ; <i>Cn</i> , <i>Linde brak</i>	'bardzo, zbyt' Synonimy: <i>ba- rzo</i> , <i>nadzwysz</i> , <i>na zbyt</i> , <i>zbyt</i> Cf <i>przezlisz</i> , <i>przylisz</i>	'mocno, usilnie, bardzo, nadmiernie' Cf <i>bezlisz</i> , [<i>prze- zwysz</i>]	'nazbyt, za bardzo' Cf <i>przezlisz</i>
ESJP	Brak	Brak	Brak	Brak	Brak
SL	* <i>bezlisz</i> ob. <i>przezlisz</i>	Brak	* <i>przelisz</i> , * <i>pre- zlisz</i> , * <i>przylisz</i> 'zbyt, zbytnie'	* <i>przezlisz</i> 'bardzo, mocno, zbytnie'	ob. <i>przelisz</i>
SWil	ob. <i>przezlisz</i>	Brak	v. <i>przylisz</i> , ps. prze. 'zbyt, nazbyt'	ps. prze. 'bardzo, mocno, zbytnie'	ob. <i>przelisz</i>
SW	† <i>bezlisz</i> p. <i>przezlisz</i>	Brak	† <i>przelisz</i> , † <i>przylisz</i> , † <i>przezlisz</i> , † <i>bezlisz</i> 'zbyt, nazbyt, za bardzo, za'	† <i>przezlisz</i> , † <i>bezlisz</i> 'za bardzo, nazbyt, zbyt, zbytnio, wielce'	† <i>przylisz</i> p. <i>przelisz</i>

Źródło: Opracowanie własne.

Dane zawarte w tabeli 2 pokazują, że wymienione wyrazy występowały przede wszystkim w najstarszej dobie polszczyzny oraz w XVI w., co potwierdza materiał

wyekscepowany ze Sstp i SXVI. W polszczyźnie XVII i XVIII w. wyrazy te nie były notowane¹⁰. W słownikach historycznych (SL, SWil i SW) jednostki te – o ile są odnotowane – oznaczone są kwalifikatorami wskazującymi na wyraz staropolski (SW), nieużywany (SL) lub przestarzały (SW). Zatem w opinii słownikarzy z XIX i pierwszej połowy XX w. wyrazy te były nacechowane chronologicznie i nie należały wówczas do czynnego zasobu polszczyzny.

Obserwując sposób leksykograficznego ujęcia poszczególnych jednostek w różnych słownikach, można zauważyć, że słowniki naukowe dawnej polszczyzny notują je jako odrębne hasła, zdefiniowane w podobny, ale nie identyczny sposób (np. *bezlisz* i *brzelisz* jako ‘bardzo, zbyt’, *przelisz* ‘zbyt, bardzo’, *przezlisz* ‘zbyt, za bardzo’ (Sstp)), podczas gdy w słownikach historycznych języka polskiego system odsyłaczy wskazuje raczej na warianty jednego hasła, wśród których *przelisz* i *przezlisz* traktowane są jako formy główne. Definicje *przelisz* ‘zbyt, zbytnie’ oraz *przezlisz* ‘bardzo, mocno, zbytnie’ w SL wskazują na szerszy zakres znaczeniowy *przezlisz* niż *przelisz*, jednak w porównaniu z definicjami obu jednostek w innych słownikach historycznych języka polskiego, trudno sformułować jednoznaczny wniosek o dyferencjacji znaczeń *przezlisz* i *przelisz* w czasach Lindego.

Materiał językowy z XV, a zwłaszcza z XVI w., zaświadcza użycie analizowanych wyrazów w różnych kontekstach, wskazujących na ich łączliwość głównie z przymiotnikiem i przysłówkiem: *Panie, uczyni prze tve jimię, bo wielkie są przelisz odwracani<a n>asza* BZ Jer 14, 7/ Sstp; *Barzo, przezlisz miła* [...] 1471 MPKJ V 82/ Sstp; *Jednak tych przelisz krnąbrnych ludzi/ tym pierwej podkam*. SkarJedn 86/ SXVI; *a bywa ta chuć przezlisz wielka/ że barwa się też odmładza/ i niektórym się na płeć* [...] *piegi wielkie miotają* SienLek 112v/ SXVI; *Zimność zimy przychodzi z tego iż Słońce przezlisz daleko oddalono jest*. FalZioł V 54v/ SXVI). Występowały one również w połączeniach: *nie przezlisz* ‘stanowi osłabione zaprzeczenie treści określanego wyrazu’ (*Bo to co nie przezlisz zagrzewa/ albo chłodzi/ albo wilży/ albo suszy: w pierwszym stopniu okazuje się być*. FalZioł [*8]/ SXVI), *ani nazbyt... ani przylisz* (wszakoż i o tym mogłoby się szyroce mówić/ jako i o żenie ktorego czasu człowiek pojąć ją ma/

¹⁰ Taki wniosek można wysnuć nie tylko na podstawie braku poświadczenia danych wyrazów w ESJP, ale również w kartotece *Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, której zasoby dostępne są na stronie internetowej RCIN (*Kartoteka „Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku”*, b.d.) oraz w Elektronicznym Korpusie Tekstów Polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.) (*Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, b.d.).

aby synowie! ani nazbyt daleko byli od lat ojcowskich! ani też przylisz blisko. GórńDworz Hh4v/ SXVI) oraz wyrażeniach: *przezlisz barzo* (*Żaba w jednym błocie mieszkała! A przezlisz barzo wołała: Obiecując rychło zleczyć! Ktoby się jej chciał polecić* BierEz L2v/ SXVI), *wielmi przezlisz* (*Nie masz się temu dziwować! ani się wielmi przezlisz o to stareć* [!] OpecŻyw [34]/ SXVI)¹¹.

Materiał w słownikach historycznych, obejmujących słownictwo do pierwszej połowy XX w. jest znacznie uboższy¹² i ogranicza się wyłącznie do cytatów XVI-wiecznych, zaczerpniętych z dzieł Erazma z Rotterdamu *Księgi, które zowią Język, z łacińskiego na polski wyłożony* (1542), *Biblii Jana Leopolda* (1561) oraz *Herbarza Marcina Siennika* (1568). Zatem notowanie form *bezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* i *przylisz* w SWil i SW traktować można jako ślad wzorowania się twórców słowników na SL¹³.

Informację, w jaki sposób definiowane były interesujące nas wyrazy, zawierają również źródła nieleksykograficzne¹⁴. Przykładowo Zenon Klemensiewicz, charakteryzując słownictwo doby staropolskiej, wzmiankuje o *bezlisz* i *przezlisz*. Jednostkę *bezlisz* w znaczeniu ‘bez liku’ wymienia autor jako przykład „słów żywych jeszcze w dobie staropolskiej, ale już podczas niej lub na przełomie doby staro- i średniopolskiej zapomnianych” (Klemensiewicz, 1961, s. 136), natomiast *przezlisz*, także w znaczeniu ‘bez liku’, jako przykład średniowiecznego czechizmu (Klemensiewicz, 1961, s. 142). Warte uwagi są spostrzeżenia badacza na temat funkcjonowania bohemizmów w ówczesnej polszczyźnie:

Należy też mocno podkreślić, że olbrzymia większość zapożyczeń czeskich występuje stosunkowo rzadko, nieraz wyjątkowo, i jest ograniczona do literatury biblijno-psałterzowej. [...] Nieraz nasuwa się podejrzenie, że w ogólnym języku potocznym nie było takich wyrazów, a wiodły one żywot wyraźnie papierowy (Klemensiewicz, 1961, s. 1420).

Do takich właśnie „przejściowych lub przelotnych pożyczek czeskich” zaliczył Klemensiewicz *przezlisz*.

¹¹ Zob. także przykłady użycia wymienionych jednostek w SZWF.

¹² Linde odnotował zaledwie 6 cytatów z użyciem wyrazu *przezlisz* oraz 2 przykłady z *przelisz*. SWil i SW podają przykłady za SL.

¹³ Jedną z cech obu słowników jest wykorzystywanie definicji bądź cytatów za Lindem. O wtórności SWil i SW wobec SL wspomina m.in. Piotr Źmigrodzki (Źmigrodzki, 2005, ss. 141, 143).

¹⁴ W *Chrestomatii staropolskiej* zdefiniowano *bezlisz* jako ‘nazbyt, za bardzo’ GłGad (Wydra & Rzepka 2004, s. 450), natomiast *przylisz* (*przyliż*) jako ‘bardzo, nazbyt’ ZachŻyw (Wydra & Rzepka, 2004, s. 467, zob. Mitrenga, 2019, ss. 117–118).

W rozważaniach na temat znaczenia wymienionych wyrazów w polszczyźnie zasadne wydaje się również sięgnięcie do źródeł rejestrujących język staroczeski i podjęcie próby odpowiedzi na pytanie, co w czeszczyźnie znaczył wyraz *přieliš*. Dzięki udostępnionym na stronie *Vokabulář webový* (Vokabulář webový, b.d.) słownikom języka staroczeskiego można podać następujące znaczenia *přieliš*: ‘velmi, mnoho, náramně, až nazbyt’ (Šimek, 1947) oraz ‘přiliš, přilišně, náramně, nadmíru, až nazbyt’ (Bělič i in., 1979). Oba źródła podają definicje synonimiczne, w których pojawiają się m.in. jednostki *velmi* oraz *náramně*, będące ekwiwalentami polskiego *bardzo*. Jednostka *velmi* ‘welice, sehr, stark, veil, přewelmi, sehr stark, gar sehr’ (Jungmann, 1839, t. 5, s. 64) ma swój odpowiednik w dawnym polskim *wielmi* definiowanym jako ‘bardzo’ lub ‘wielce’ (Bałabaniak & Mitrenga, 2015). Definicje *náramně* zawarte w słownikach staroczeskich potwierdzają znaczenia związane z wyrażaniem wysokiego stopnia intensywności. Są nimi przede wszystkim: [o ději] ‘silně, mocně, intenzívně’ i [o vlastnosti] ‘náramně, velmi, velice, hodně, nápadně’ (*Staročeský slovník*, 1968–2008) oraz ‘silně, mocně; hojně, ve velké míře; náramně, neobyčejně, velmi, velice, nápadně; nadměrně, přespřiliš, naruživě; násilím, bezohledně’ (Bělič i in., 1979).

O tym, że staroczeskie *přieliš* funkcjonowało w znaczeniu intensyfikującym można wnioskować również na podstawie porównania staroczeskich i staropolskich zabytków językowych, a także polskich tłumaczeń zawierających opisywane bohemizmy. Zestawienie staroczeskich kontekstów zawierających *přieliš* z analogicznymi przykładami w języku staropolskim pokazuje, że odpowiednikiem staroczeskiego wyrazu w języku polskim było *barzo*. Dobrym tego przykładem jest werset ze 138 psalmu z XVI-wiecznego *Žaltáře* (*Wybor z literatury české*, 1845), w którym dwukrotnie użyte *přieliš* ma swój polski odpowiednik *barzo*: *Ale mně přieliš počsenci jsút přielelé twoji bože přieliš rozsílilo sě jest kněžstvo jich* (*Wybor z literatury české*, 1845, s. 64). Werset ten w dziele *Zołtarz Dawidow, przez Mistrza Valanthego Wrobla z Poznania na rzecz polską wyłożony* z 1539 r. ma postać: *A ode mnie barzo są uczczeni prijaciele twoi panie boże/ barzo potwierdzono jest ich księstwo* (*Zołtarz Dawidow*, 1539, ss. 317–318).

Dla zobrazowania, w jakich kontekstach pojawia się w *Biblii Leopolicy* *przezlisz* oraz czy wyraz ten zawsze został zastąpiony przez *barzo*, porównano wersety równoległe z trzech wydań *Biblii Leopolicy* (1561, wyd. 2 z 1575 r. oraz wyd. 3 z 1577 r.) z wersetami z pierwszego wydania *Biblii Jakuba Wujka* z 1599 r. Ponieważ poddane analizie wersety z *Biblii Leopolicy* z wydania 2 i 3 były identyczne, w tabeli 3 wpisano brzmienie wersetów wspólne dla obu wydań:

Tabela 3. Porównanie poświadczeń *przezlisz* w trzech wydaniach *Biblii Leopoldy* z równoległymi wersetami w *Biblii Jakuba Wujka*

Lokalizacja	<i>Biblia Leopoldy</i> (1561) ^{a)}	<i>Biblia Leopoldy</i> (1575 i 1577) ^{b)}	<i>Biblia Jakuba Wujka</i> (1599) ^{c)}
Deut 29/24	Ták yž rzeką wffytłkie Naro- dy: Cžemuž tho ták Pan včy- nił tey ziemi? což tho zá gniew zápalczywości ie ^o ták przezliž^{d)} gwałtowny?	Tak iż rzeką wszystkie naro- dy: Cžemuž tak Pan uczynił tej ziemi? Což to za gniew zapalczywości jego tak gwał- towny?	I rzeką wszyscy narodowie: Cžemu tak PAN uczynił tej ziemi? Což to za gniew za- palczywości jego gwałtowny?
II Par 2/9	Brak strony	aby mi tym więcej drzewa na- gotowali. Bo ten dom, który ja chcę budować będzie prze- zlisz wielki i sławny	Aby mi co nawięcej drzewa wygotowali. Bo dom, który chcę budować, barzo wielki jest i sławny.
II Par 13/18	Y ftłumieni fą fynowie Ifráelcy w ten czás: á fynowie Iudá przezliž fie zmocni- li: przetho iż nadzieję mieli w Pánie Bodze oycow fwoich.	I stłumieni są synowie Izrael- scy w ten czas: a synowie Juda przezlisz się zmocnili: prze- to iż nadzieję mieli w panie Bodze ojców swoich	I poniżeni byli synowie Izrael- elscy na on czas, a synowie Judzcy zmocnili się barzo , przeto iż ufali w PANU Bogu ojców swoich.
I Reg 18/8	Brak strony	I rozniewał się Saul prze- zlisz i nie podobała mu się ta ich rzecz [...]	I rozniewał się Saul barzo , i nie podobała się w oczach jego ta mowa [...]
I Reg 25/2	A Był nieiáki mąż ná puſtyniey Maon: á imienie ie ^o ná gorze Kármelu/ á człowiek ten był bogáty przezliž : bo miał owiec trzy tyfiące [...]	A był niejaki mąż na pusty- niey Maon: a dzierzawa jego na gorze Karmelu, a człowiek ten był bogaty barzo : bo miał owiec trzy tysiące [...]	Lecz mąż niektóry był na puszczy Maon, a majątność jego w Karmelu, a człowiek on barzo wielki: i miał owiec trzy tysiące [...]
I Reg 28/21	Brak strony	Weszła tedy niewiasta ona do Saula, bo się był strwożył przezlisz [...]	Weszła tedy ona niewiasta do Saula (bo się był złąkł ba- rzo) [...]
II Reg 3/8	Brak strony	On rozniewawszy się prze- zlisz prze to słowo Isbozetho- we rzekł [...]	Który rozniewawszy się ba- rzo dla słów Izbozeta, rzekł [...]
Ez 37/10	Prorokowałem thedy iáko mi był rofkazał: y wfšedł w nie duch/ y ożyły: y fthánęły ná nogi fwoie woýłko przezliž bárzo wielkie.	Prorokowałem tedy jako mi był rozkazał, i wszedł w nie duch, i ożyły, i stanęły na nogi swoje wojsko przezlisz ba- rzo wielkie	I prorokowałem, jako mi był rozkazał: i przyszedł w nie duch, a ożyły: i stanęły na no- gach swych, wojsko wielkie barzo wielce.
II Esdr 2/2	Brak strony	I rzekł mi krol: czemu twarz twoja smutna jest, gdyż na tobie choroby nie bacze: nie darmo to, ale co złego w sercu twoim jest, nie wiem. I zlékłem się niepomału a przezlisz	I rzekł mi król: Cžemu jest smętna twarz twoja, gdyż cię chorym nie widzę? Nie dar- mo to, ale nie wiem, co złego jest w sercu twoim. I zlékłem się barzo i nazbyt .

Źródło: opracowanie własne.

- a) Transliteracja zaczerpnięta z wydania I *Biblii Leopolicy* z 1561 r. (źródło: *Leopolda*, 1561).
- b) Transkrypcja na podstawie wydania II *Biblii Leopolicy* z 1575 r. oraz wydania III z 1577 r. (źródła: *Leopolda*, 1575; *Leopolda*, 1577).
- c) Transkrypcja na podstawie wydania I *Biblii Jakuba Wujka* z 1599 r. (źródło: *Wujek*, 1599).
- d) Wszystkie zaznaczenia w cytatach – B. M.

Dzięki wyszukiwarce wersetów równoległych dziesięciu szesnastowiecznych przekładów *Ewangelii* na język polski (*Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, b.d.; Winiarska-Górska, b.d.) możliwa była weryfikacja, czy, a jeśli tak, to ile poświadczeń *przezlisz* zawierają *Ewangelię* w *Biblii Jana Leopolicy*. Okazało się, że zachowały się dwa przykłady, oba w *Ewangelii według Świętego Mateusza* (Mt 2: 10): *Oni ujźrzawszy gwiazdę, rozradowali się radością przezlisz wielką* oraz (Mt 8: 28): *A gdy sie przeprawił ná onę stronę morzá do kráiny Gerázeńskiej, zábieżeli mu dwá opętáni, wybiegszy z grobow przezlisz okrutni á szkodliwi, ták że żaden nie mógł chodźić oną drogą*. Bliższej obserwacji poddano pierwszy z wymienionych przykładów (tabela 4). W pierwszej kolejności brzmienie wersetu Mt 2: 10 porównano z tym samym wersetem w pozostałych dziewięciu *Ewangeliach* uwzględnionych we wspomnianej wyszukiwarce wersetów równoległych. Następnie wskazano brzmienie tego wersetu w siedmiu staroczeskich przekładach *Biblii* (Kwilecka, 1990).

Tabela 4. Porównanie wersetów Mt 2: 10 w polskich XVI-wiecznych przekładach *Ewangelii* i w staroczeskich przekładach *Biblii*

L.p.	Nazwa zabytku oraz rok jego wydania	Werset Mt 2: 10
Polskie XVI-wieczne przekłady <i>Ewangelii</i> na podstawie https://ewangelie.uw.edu.pl/		
1.	<i>Ewangelia według Świętego Mateusza</i> w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1551)	Co téż oni ujźrąwszy tę to gwiazdę uradowali się radością wielką barzo ^{a)}
2.	<i>Nowy Testament Jana Seklucjana</i> w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1553)	Co téż oni ujźrąwszy tę to gwiazdę uradowali się radością wielką barzo
3.	<i>Nowy Testament Szarffenbergera</i> (1556)	A ujźrąwszy gwiazdę, uradowali się radością wielką bárzo
4.	<i>Nowy Testament z przekładu Biblii Jana Leopolicy</i> (1561)	Oni ujźrąwszy gwiazdę, rozradowali się radością przezlisz wielką.

L.p.	Nazwa zabytku oraz rok jego wydania	Werset Mt 2: 10
Polskie XVI-wieczne przekłady Ewangelii na podstawie https://ewangelie.uw.edu.pl/		
5.	<i>Nowy Testament z Biblii brzeskiej</i> (1563)	A gdy ujźreli onę gwiazdę, bárzo wielką radością uradowali się
6.	<i>Nowy Testament w przekładzie Szymona Budnego</i> (1570)	A widząc gwiazdę uradowali się radością wielką bárzo
7.	<i>Nowy Testament z przekładu Biblii Szymona Budnego</i> (1572)	A widząc gwiazdę uradowali się radością wielką bárzo
8.	<i>Nowy Testament w przekładzie Marcina Czechowica</i> (1577)	A gdy wyźrzeli gwiazdę, bárzo wielką radością uradowali się
8.	<i>Nowy Testament w przekładzie Jakuba Wujka</i> (1593)	A ujźrzawszy gwiazdę, uradowali się radością bárzo wielką
9.	<i>Nowy Testament z przekładu Biblii Jakuba Wujka</i> (1599)	A ujźrzawszy gwiazdę, uradowali się radością bárzo wielką
Staroczeskie przekłady Biblii		
1.	<i>Biblia praska</i> (1488)	^{b)}
2.	<i>Biblia kutnohorska</i> (1489)	^{c)}
3.	<i>Biblia wenecka</i> (1506)	^{d)}
4.	<i>Biblia Sewerynowa</i> (1529)	^{e)}
5.	<i>Biblia Sewerynowa</i> (wyd. 2, 1537)	^{f)}
6.	<i>Biblia norymberska</i> (1540)	^{g)}
7.	<i>Biblia Melantrychowa</i> (1549)	^{h)}

Źródło: Opracowanie własne.

a) Wszystkie znaczenia w cytatach – B. M.

b) (*Biblia praska*, 1488).

c) (*Biblia kutnohorska*, 1489).

d) (*Biblia wenecka*, 1506).

e) (*Biblia Sewerynowa*, 1529).

f) (*Biblia Sewerynowa*, 1537).

g) (*Biblia norymberska*, 1540).

h) (*Biblia Melantrychowa*, 1549).

Zestawienie wersetów równoległych zaczerpniętych z trzech wydań *Biblii Leopolicy* oraz *Biblii Jakuba Wujka* potwierdza, że w większości przykładów *przezlisz* zostało zastąpione przez *barzo*. W przypadku analizowanych wersetów *przezlisz* zazwyczaj kontynuowane jest także w późniejszych wydaniach *Biblii Leopolicy*, a zmiana na *barzo* widoczna jest w *Biblii Jakuba Wujka* (w jednym przykładzie zamiana *przezlisz* na *barzo* widoczna jest w drugim wydaniu *Biblii Leopolicy*). Natomiast jeden przykład zaświadcza zanik *przezlisz* oraz jedną wymianę na *nazbyt*. W cytacie z Ez 37/10 *przezlisz barzo* zastąpione zostało przez *barzo wielce*. A zatem przytoczony sąd Brücknera można uściślić: teksty biblijne oprócz zamiany *przezlisz* na *barzo*, potwierdzają również eliminowanie *przezlisz* oraz jego wymianę na inny odpowiednik (np. *nazbyt*).

Również zestawienie wersetów równoległych zaczerpniętych z XVI-wiecznych tłumaczeń *Ewangelii* na język polski oraz ze staroczeskich przekładów biblijnych uwidocznilo następującą prawidłowość: odpowiednikiem *przezlisz* w dziewięciu tłumaczeniach *Ewangelii* na język polski jest wyraz *barzo*. Wskazany werset w *Biblii Leopolicy* jest zatem przykładem potwierdzającym równoznaczność *przezlisz* i *barzo*. Co ciekawe, odpowiednikiem *przezlisz* we wszystkich wymienionych staroczeskich zabytkach, zamiast spodziewanego *přieliš*, jest wyraz *welmi* ‘bardzo’. Warto podkreślić, że ekwiwalencja polskiego *przezlisz* i czeskiego *welmi* jest również dowodem na intensyfikujące znaczenie *przezlisz*.

Wyciąganie szczegółowych wniosków na temat tożsamości znaczeniowej między polskimi wyrazami *przezlisz* i *wielmi* oraz czeskich *přieliš* i *welmi* na podstawie pojedynczego przykładu zaczerpniętego z szesnastowiecznych polskich przekładów *Ewangelii* oraz siedmiu najstarszych czeskich przekładów biblijnych nie jest możliwe. Takie zestawienie upoważnia jedynie do stwierdzenia w konkretnych wersetach ekwiwalencji między polskimi intensyfikatorami *przezlisz* i *barzo* a czeskim *welmi*.

Zakończenie

Na zakończenie rozważań warto zastanowić się, dlaczego w polszczyźnie nie zachowały się odpowiedniki staroczeskiego *přieliš*. Analiza wykazała, że formy *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* oraz *przylisz* były obecne w języku polskim w tekstach staropolskich i XVI-wiecznych, a zatem w okresie silnych wpływów języka czeskiego na polszczyznę. Wydaje się, że nieobecność tych wyrazów w wiekach późniejszych wiąże się z zanikiem tego oddziaływania po XVI w. Można przypuszczać, że wycofanie się z polszczyzny analizowanych

form wiąże się z ich budową słowotwórczą oraz niejednoznacznym znaczeniem. Wielość dawnych polskich odpowiedników staroczeskiego *přieliš* wskazuje na fakt, że adaptacja prasłowiańskiego prefiksu **per-* dała w polszczyźnie różne rezultaty: *bez-*, *brzez-*, *prze-*, *przez-*, *przy-*. W zabytkach polskiego piśmiennictwa najliczniej notowana jest forma *przezlisz*, jednak obecność w dawnej polszczyźnie także wyrazów *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz* i *przylisz* świadczy o istniejącej wówczas redundancji form. Brak poświadczeń w polszczyźnie wyrazu *lich*, będącego podstawą dla członu *-lisz* może wskazywać na zatartą budowę słowotwórczą polskich odpowiedników *přieliš*.

Warto również zauważyć, że mimo iż przeprowadzona analiza porównawcza polskich i czeskich zabytków językowych zaświadcza funkcjonowanie analizowanych form (zwłaszcza *przezlisz*) w znaczeniu intensyfikującym ‘bardzo’, w źródłach słownikowych oraz pozaleksykograficznych mowa również o znaczeniu ‘zbyt’, ‘nadto’ itp. W tym kontekście można uznać analizowane wyrazy jako nieostre semantycznie. Należy również zauważyć, że wyrazy *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* oraz *przylisz* nie były w staropolszczyźnie i w XVI w. jedynymi bliskoznacznikami *bardzo*, a zatem wówczas i w późniejszych wiekach możliwe było IUR (tu: znaczenie ‘bardzo’) przy użyciu m.in. jednostek *silnie*, *nasilnie*, *wielce*, *wysoce* czy *wielmi* (Bałabaniak & Mitrenga, 2015). Splot wymienionych czynników spowodował, że wyrazy *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* oraz *przylisz* należą dziś do zaginionej warstwy polskiego słownictwa.

Wykaz słowników wraz ze skrótami

- SB – Basaj, M., & Siatkowski, J. (2006). *Bohemizmy w języku polskim: Słownik*. Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski.
- SBor – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie.
- SBr – Brückner, A. (2000). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (9. wyd.). Wiedza Powszechna.
- SW – Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (T. 1–7). Nakładem prenumeratorów. <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>
- SL – Linde, S. B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego* (T. 1–6). Drukarnia XX. Pijarów. <https://kpbc.umk.pl/publication/8173>
- SXVI – Bąk, S., Peplowski, F., & Mayenowa, M. R. (Red.). (1966–2009). *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. <https://kpbc.umk.pl/publication/17781>
- SZWF – Pawelec, R. (Red.). (2015). *Słownik zapomnianych wyrażen funkcyjnych*. Wydawnictwo Naukowe Semper; Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Sstp – Urbańczyk, S. [i in.]. (Red.). (1953–2000). *Słownik staropolski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. <http://www.rcin.org.pl/dlibra/publication?id=39990&from=&dirids=1&tab=1&lp=2&QI>

MSZP – Wysocka, F. (Red.). (2003). *Mały słownik zaginionej polszczyzny*. Wydawnictwo LEXIS.

Bibliografia

Bałałaniak, D. (2014). Wykładniki intensywności związane z pojęciami wielkości i ilości: Na materiale polszczyzny dawnej. W K. Kleszczowa & A. Szczepanek (Red.), *Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej* (ss. 79–90). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Bałałaniak, D., & Mitrenga, B. (2015). *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Bělič, J., Kamiš, A., & Kučera, K. (1979). *Malý staročeský slovník*. Vokabulář webový. <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

Białoskórska, M. (1997). Zanikanie leksemów pochodzenia prasłowiańskiego w historii języka polskiego. W H. Popowska-Taborska (Red.), *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy* (ss. 7–22). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Biblia królowej Zofii żony Jagielly z Kodexu Szarospatackiego. (1871). Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa. <https://kpbk.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=26337&dirids=1&tab=1>

Biblia kutnohorska. (1489). Silesia Sacra. https://iip.silesiasacra.pl/index.php?s=AW_I_42_F_1125&p=981&browser=seadragon

Biblia Melantrychowa [Biblij Czeská]. (1549). Google Książki. https://books.google.pl/books?id=wa9eAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbv_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Biblia norymberska [Biblia]. (1540). Śląska Biblioteka Cyfrowa. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/1979/edition/1809/content?ref=desc>

Biblia praska. (1488). Manuscriptorium. Digital Library of Written Cultural Heritage. http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__41_B_19____11UYJI3-cs#search

Biblia Sewerynowa [Bibli česká]. (1529). Google Książki. <https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002041089&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>

Biblia Sewerynowa (2. wyd.) [Bible]. (1537). Manuscriptorium. Digital Library of Written Cultural Heritage. http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=NKPEOD-NKCR__54_A_000014_45DIOXE-cs#search

Biblia wenecka. (1506). Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa. <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=18667&from=pubindex&dirids=81&lp=625>

- Dziwirek, K. (2020). Escape from etymology? A corpus study of Polish adjectival intensifiers. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska: Sectio N*, 2020(5), 453–472. <https://doi.org/10.17951/en.2020.5.453-472>
- Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*. (b.d.). KorBa. Pobrano 30 lipca 2018, z <http://korba.edu.pl>
- Handke, K. (1997). „Czasowe cezury” i przebieg życia wyrazu. W K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze: Wybór prac wydany z okazji 65. urodzin Autorki* (ss. 55–69). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Handke, K., Popowska-Taborska, H., & Galsterowa, I. (1996). *Nie dajmy zginać słowom: Rzecz o odchodzącym słownictwie*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Indeks haseł*. (b.d.). Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Pobrano 11 sierpnia 2018, z <https://spxvi.edu.pl/indeks/>
- Jakubowicz, M. (2014). Czym mogą być motywowane wykładniki intensywności? Na przykładzie różnojęzycznych odpowiedników polskiego *bardzo*. W K. Kleszczowa & A. Szczepanek (Red.), *Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej* (ss. 69–78). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jawór, A. (2011). Gasnące frazeologizmy. *Poradnik Językowy*, 2011(8), 88–100.
- Jungmann, J. (1839). *Slovník česko-německý, Díl V., V–Z*. Vokabulář webový. <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov05/strana-64>
- Kartoteka „Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku” (b.d.). RCIN. <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/20029>
- Klemensiewicz, Z. (1961). *Historia języka polskiego. Cz. 1: Doba staropolska (od czasów najdawniejszych do początków XVI wieku)*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kleszczowa, K. (Red.). (1996). *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej: Przegląd formacji rzeczownikowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kleszczowa, K. (2007). <Bardzo> podobne a jednak inne: Z historii polskich wykładników intensywności cechy. *Prace Filologiczne*, 2007(53), 315–321.
- Kleszczowa, K. (2012a). Gasnące słowa. W K. Kleszczowa, *Tajemnice dynamiki języka: Księga jubileuszowa* (ss. 239–249). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kleszczowa, K. (2012b). Zanikanie słów wobec ewolucji systemu słowotwórczego. W K. Kleszczowa, *Tajemnice dynamiki języka: Księga jubileuszowa* (ss. 251–260). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. (b.d.). Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk. <https://ijp.pan.pl/publikacje-i-materialy/zasoby/korpus-tekstow-staropolskich/>
- Kwilecka, I. (1990). Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne: Zarys problematyki badawczej. *Acta Universitatis Lodziensis: Folia Linguistica*, 1990(23), 73–82.
- Leopolita, J. (1561). *Biblija*. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. <https://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/Leop/>

- Leopolita, J. (1575). *Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Zakonu na polski ięzyk według lacińskiego Bibliey od Kosciola Krześciańskiego powszechnego przyiętye*. Polona. <https://polona.pl/item/biblia-to-iest-ksiegi-starego-y-nowego-zakonu-na-polski-iezuk-wedlug-lacinskiej-bibliey,OTcwNDA1Mg/7/#info:metadata>
- Leopolita, J. (1577). *Biblia*. Śląska Biblioteka Cyfrowa. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/295919/edition/279610/content>
- Machek, V. (2010). *Etymologický slovník jazyka českého* (5. wyd.). Nakladatelství Lidové noviny.
- Mika, T., & Sloboda, A. (2015). *Wyrażenia funkcyjne w średniowiecznej polszczyźnie z perspektywy składniowej: Wybrane problemy badawcze*. Wydawnictwo Rys.
- Mitrenga, B. (2014). Wykładniki intensywności typu *strasznie*, *potwornie*, *przeraźliwie* w historii polszczyzny. W K. Kleszczowa & A. Szczepanek (Red.), *Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej* (ss. 91–107). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mitrenga, B. (2019). Wpływy czeskie w kształtowaniu się polskich wykładników intensyfikacji. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 2019(75), 111–126, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6616>
- Moszyński, L. (2006). *Wstęp do filologii słowiańskiej* (2. wyd.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Siatkowska, E. (1972). Zanik wyrazów w języku polskim i czeskim (mechanizm procesu i proporcje ilościowe). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 1972(11), 271–291.
- Šimek, F. (1947). *Slovníček staré češtiny*. Vokabulár webový. <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>
- Staročeský slovník*. (1968–2008). (sešit 1–26). Vokabulár webový. <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>
- Szesnastowieczne przekłady Ewangelii. (b.d.). Pobrano 4 września 2018, z <https://ewangelie.uw.edu.pl/>
- Szloser, J. (1979). O zaniku wyrazów staropolskich (na przykładzie wybranych rzeczowników). *Studia Polonistyczne*, 6, 161–165.
- Twardzik, W. (Red.). (2006). *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* [Płyta DVD]. Instytut Języka Polskiego PAN.
- Urbańczyk, S. (1946). Historia przyimków „bez” i „przez”. *Język Polski*, 26, 134–139.
- Vokabulár webový. (b.d.). Pobrano październik 2017, z <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- Wanicowa, Z. (2010). Mechanizm błędów translacyjnych w „Biblii Królowej Zofii” a spór o podstawę jej przekładu. *Językoznawstwo: Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*, 2010(1(4)), 13–35. <http://bazhum.muzhp.pl>
- Winiarska-Górska, I. (b.d.). *Szesnastowieczne druki Ewangelii jako złożone struktury tekstowe*. <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/struktury.pdf>
- Wujek, J. (1599). *Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu: Według łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyiętego, na polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem textu żydowskiego z greckiego i z wykładem katolickim, trudniejszych mieysc, do obrony wiary świętey powszechney przeciw kacerztwom tych czasów należących*. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=9662&from=FBC>

- Wybor z literatury české: Od nejstarších časův až do počátku XV století.* (1845). Google Książki. https://books.google.pl/books?id=AVQAAAAcAAJ&pg=PA149&lpg=PA149&dq=%22Z+rkp.+Wittenbersk%C3%A9ho+na+pergam.+283+listu+%22&source=bl&ots=yNseEU2-q5&sig=8UKGtO8I3YYWssDZJy10Z8CZ_1I&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwi2rdaD5KnXAhUNqaQKHSGRCvAQ6AEIJAA#v=onepage&q=%22Z%20rkp.%20Wittenbersk%C3%A9ho%20na%20pergam.%20283%20listu%20%22&f=false
- Wydra, W., & Rzepka, W. R. (2004). *Chrestomatia staropolska: Teksty do roku 1543* (3. wyd.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zołtarz Dawidow, przez Mistrza Valantheo Wrobla z Poznania na rzecz polską wyłożony. (1539). Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/56780/edition/72797/content?>
- Żmigrodzki, P. (2005). *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Historical Polish Intensifiers Derived from the Old Czech *přieliš*

Summary

This article is devoted to a historical-linguistic analysis of the equivalents of the Old Czech *přieliš* in historical Polish: the words *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* and *przylisz*. The study refers to key findings of researchers about these words, their origins and meaning. On the basis of analysis of linguistic material the author formulates conclusions about word-formation of the equivalents of *přieliš* in Polish, their frequency in monuments of Polish literature from the Old Polish period to the end of the sixteenth century, their meaning and status in Polish, as well as presumable causes of their disappearance from the language. The paper presents examples that confirm their functioning in monuments of the Polish language, such as *Biblia królowej Zofii* [Queen Sophia's Bible] from the mid-fifteenth century and *Biblia Jana Leopolda* [John Leopolda's Bible] from 1561, as well as in dictionaries of Polish. The study also considers information about Old Czech and compares parallel verses of Polish and Czech Bible translations.

Dawne polskie intensyfikatory wywodzące się od staroczeskiego *přieliš*

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest historycznojęzykowej analizie odpowiedników staroczeskiego *přieliš*, czyli wyrazów *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz*, *przezlisz* i *przylish* w dawnej polszczyźnie. Autorka przytacza najważniejsze opinie badaczy o wymienionych wyrazach, ich pochodzeniu i znaczeniu. Na podstawie analizy materiału językowego formułuje wnioski dotyczące budowy słowotwórczej staroczeskich odpowiedników *přieliš* w języku polskim, ich frekwencji w zabytkach literatury polskiej od staropolszczyzny do końca XVI w., znaczenia i statusu tych wyrazów w polszczyźnie, a także przypuszczalnych przyczyn ich zaniku. W artykule przedstawiono przykłady potwierdzające funkcjonowanie wspomnianych wyrazów zarówno w zabytkach języka polskiego m.in. w *Biblii królowej Zofii* z połowy XV w. i *Biblii Jana Leopolda* z 1561 r., jak i w słownikach języka polskiego. Ponadto autorka przywołuje informacje o staroczeskim i porównuje równoległe wersety przekładów *Biblii* na język polski i czeski.

Keywords: history of the Polish language; Czech borrowings in Polish; intensifiers; extinct words

Słowa kluczowe: historia polszczyzny; zapożyczenia czeskie w polszczyźnie; intensyfikatory; słowa zaginione

Barbara Mitrenga, University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9389-8152>

Correspondence: barbara.mitrenga@us.edu.pl

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2019-08-20; Accepted: 2020-02-01; Published: 2021-12-31